

סימן כג
השיקים
3] תאריך השיק

ראשי פרקים
א. תוקפו של הזמן בשיק, ודינו כשנכתב ללא זמן.
ב. זמן במלוה ע"פ וזמן בכתב ידו.
ג. התאריך ע"פ החוק.

ד. תאריך מאוחר.
ה. זמן הגביה מבני חורין.
ו. החילוק בין שטר קנין לשטר ראייה.
ז. הנהוג ע"פ החוק.

ח. שיק ישן.
ט. ברור בשטר ישן.
י. יאוש בשטר חוב.
יא. יאוש בחוב.
יב. חשש למחילה בלב.
יג. יחס החוק לשיק ישן.

א. תוקפו של הזמן בשיק, ודינו כשנכתב ללא זמן

איתא בגמ' ב"מ ז, ב: שטר שיש בו זמן גובים בו מנכסים משועבדים, ושטר שאין בו זמן לא גבי ממשעבדי, וכן נפסק בשו"ע חו"מ מג, א, וז"ל:
"כותבים בשטר זמן הלואה כדי שנדע מאיזה לקוחות יטרוף, שהלקוחות שקנו קודם זמן הלואתו אינו יכול לטרוף מהם, ואם לא כתב בו זמן, כשר לגבות בו ממנו, אבל אינו יכול לטרוף מלקוחות, שיכולים לומר קנינו קודם הלואתך."
ומבואר דאי כתיבת זמן אינה פסול בגופו של שטר אלא רק מונעת את אפשרות הגביה מלקוחות שקנו את קרקעות הלוה. וזה דוקא בשטר שניתן לגבות בו ממשעבדי, והינו שחתומים בו שני עדים, כמובא במשנה ב"ב קעה, א ובשו"ע חו"מ קיא, א, אבל שטר הכתוב בכתב ידו שאין גובים בו ממשעבדי, אין צריך זמן. ואף דמדברי רב אבינא בירושלמי פ"ט דגיטין ה"ג משמע דכתב ידו ללא זמן הוי פסול ממש, כבר באר הרשב"א (גיטין פו, ב) דפסול דקאמר התם לא פסול ממש קאמר, שא"כ אפי' מבני חורין נמי לא ליגבי, אלא הכי קאמר, דאין לו דין של שטר לגבות ממשעבדי לפי שאין לו קול ללא זמן. וכן נפסק בשו"ע חו"מ מג, ו דכתב ידו אין צריך שיכתוב בו זמן. ופשוט, דהוא הדין שאינו קודם לגבות בשטר ללא זמן מנכסי הלוה, כשבא מלוה אחר לגבות בשטר עם זמן.
אמנם יש לברר את תוקף הזמן הנכתב בכתב ידו ללא חתימת עדים,

כגון, ראובן התחייב לשמעון סך מסוים בשטר בכתב ידו, כשהתאריך הנקוב הוא א בכסלו, וללוי- סך אחר בתאריך א טבת. שניהם מגיעים לאחר זמן יחדיו לגבות ממקרקעי בני חורין שאין בהן אלא כדי סיפוקו של שטר אחד, האם שמעון יהיה קודם ללוי בגביה מבני חורין בהסתמך על הזמן המוקדם הכתוב בכתב ידו, ומה הדין כששטרו של לוי חתום בעדים?

הרי"ף בתשי' (סי' קצז), כתב וז"ל:
"... אלא אם ראית אותה שאלה ותשובה שהשיב גאון ז"ל, שמלוח ע"פ שקדם, יש לו קדימה, והביא ראיה מדברי רבותינו ז"ל שאמרו מלוח ע"פ גובה מן היורשים, שעבודא דאורייתא. אותה תשובה אינה נכונה, שאע"פ ששעבודא דאורייתא לא אוקמא כאן אדאורייתא משום פסידא דלקוחות, משום דלית ליה קלא. וה"ה למלוחין שאין קודמים זה לזה, משום דלית להו קלא ואיכא עליה פסידא ..."

וכך הביא הר"ן בפ"י דכתובות (מט, ב- בעמודי הרי"ף), וז"ל:
"כתב הרמב"ן, דמהא שמעינן שכל מי שאינו טורף מן הלקוחות אינו גובה מנכסים המשועבדים למלוח בשטר, ונפק"מ למלוח ע"פ מוקדמת ומלוח בשטר מאוחרת דלמלוח בשטר יהבינן ולמלוח ע"פ לא יהבינן, וכ"כ הרי"ף בתשי' ... ודברי הרי"ף ז"ל נראים עיקר. מיהו דוקא כשבאו לגבות מהקרקעות, אבל ממטלטלין, אפי' מלוח בשטר מוקדמת ומלוח ע"פ מאוחרת, אם באו לטרוף כאחד חולקין ..."

חזינן מדברי הרי"ף בתשי' ומדברי הר"ן שהסכים להם, שכאשר באים שני מלוחים - האחד ע"פ [וה"ה כשנכתב השטר בכתב ידו שדינו לגבות רק מבני חורין כמלוח ע"פ], והשני בשטר, גם לענין גביה מבני חורין קודם המלוח בשטר, ואפי' זמנו מאוחר. ומה דסי"ל לגאון [רב האי גאון- עיין תשי' הגאונים חמדה גנוזה סי' קלב] דמלוח ע"פ מוקדם קודם למלוח בשטר מאוחר, טעות הוא, דמאותו טעם שאין מלוח ע"פ גובה מלקוחות, שחוששין לפסידת הלקוחות בגלל העדר הקול שבהלואה, הוא הדין והוא הטעם שיש לחוש לפסידתו של המלוח בשטר. ובדרכו של הרי"ף דרך בעה"ת (שער סא ריש ח"ב), שלאחר שהביא את תשי' רב האי גאון כתב שתשובה זו שובשה ע"י הסופרים, דמה לי מכר ומה לי שיעבד נכסיו למלוח אחר בשטר.

אולם כדעת רב האי גאון פסקו הרשב"א בתשי' (סי' תתקיד), רבינו ירוחם במישרים (נתיב ו סח"א), וכן למד הרב המגיד ברמב"ם פ"כ ממלוח ולוח ה"א, וכן פסק המחבר בחו"מ קד, יג, דמלוח ע"פ קודמת לגבות מבני חורין כיון שעדים מעידים שקדמה. ועיי"ש בש"ך ס"ק כ מש"כ בדברי הראשונים.

לפ"ז נדו"ד נתון במחלוקת הראשונים הנ"ל, דלדעת רב האי גאון וההולכים בשיטתו, טעמא דאמרינן שמלוח ע"פ מוקדם קודם למלוח בשטר מאוחר הוא השעבודא דאורייתא, וכמו שמצאנו שגובה מהיורשים, וא"כ ה"ה בכתב ידו ג"כ אמרינן גביה שעבודא דאורייתא, דהא גובה בכתב ידו מהיורשים. וראיה מדברי הראשונים על המשנה בב"ב קעה, ב דכתב ידו אינו גובה מלקוחות דהא לית ליה קלא, ואי נימא דלא שיך גביה שעבודא, למה לי טעמא דקלא תיפוק ליה דלית ליה שעבודא דאורייתא. ע"כ נראה פשוט דיש בכתב ידו שעבודא דאורייתא. והא דלא גובה מיורשים אלא רק בגי' דרכים המבוארים בסוף ב"ב ובשו"ע חו"מ סט, ה, כבר הקשה קושיא זו המגדל עוז, ועיין בש"ך סי' לט

ריש ס"ק ב, דהתם היינו מחשש פרעון, אבל כשידעינן שלא פרוע גובים מלקוחות, וע"כ איתא גביה שעבודא דאורייתא.

ב. זמן במלוה ע"פ זמן בכתב ידו

אמנם נראה לחלק בין כתב ידו למלוה ע"פ. מלוה ע"פ יש לכל הפחות עדים שיעידו על הזמן, משא"כ בכתב ידו אין מי שיעיד שהזמן נכון ואמיתי. והדברים מדויקים בדברי המחבר הנ"ל, "כיון שעדים מעידים שקדמה". ואלו הם גם דברי הש"ך בס"י מח ס"ק ב שמלוה ע"פ מוקדמת קודמת, רק כאשר הלוה לו בעדים המעידים על זמן ההלוואה, אבל בכתב ידו, אפי' מוקדם, לא מהני, דחיישינן לקנוניא שכתב שטר זה רק עתה עם זמן מוקדם, ולדבריו הסכים הקצוה"ח שם בס"ק ד. וכדבריהם נמצא בקמאי, במהר"מ אלשיך בתשי' (סי' סב); "שכתבת יד אפי' מוקדמת לא מהניא, דחיישינן לקנוניא". ברם מנגד, במהר"ם מלובלין בתשי' (סי' לה) בענין שטר בכתב ידו, הסיק וכתב:

"מכל הלין טעמי נראה, כי שט"ח זה הוא שט"ח גמור לכל הדברים ויש לו דין קדימה בין למטלטלין ובין לקרקעות ... ואינו צריך ראיות ועדויות כ"כ שנמסר בזמנו, רק זמנו של שטר מוכיח עליו וחזקה שנמסר בזמנו"

חזינן מדבריו דזמן בכתב ידו יש לו תוקף גמור כזמן בעדים. ודברי המהר"ם מלובלין הנ"ל נסתרים לכאורה מדברי התוס' בגיטין ג,ב (ד"ה כתב), על הא דאיתא שם בגמ' דכתב ידו שאין עליו עדים פסול, הקשה התוס', מה חשש איכא למי"ד משום פירי. ותירץ התוס' ב תרוצים, א- דאינו נאמן ולכך פסלוהו דלפעמים תפסיד האשה שלא כדין. ב-דיש חשש שתתפוס הפירות מזמן הכתוב בכתב ידו. וא"כ מבי' התרוצים מוכח דס"ל לתוס' דלא מהני זמן בכתב ידו, ורק תפיסה מהני לתרוץ בתרא. וע"ע בדברי חיים (לגרי"א אויערבך- הלואה סי' י).

אך צ"ע אם התפיסה עליה מדבר התוס' היא תפיסה בעדים או שלא בעדים. דמצד אחד האי שטרא בכתב ידו זמנו אינו כלום, וכדי לתפוס בעדים צריך שטר שכוונתו מסופקת לנו, ובנידון דכתב ידו הוי זמנו כליתא, ומאידך- כדי לתפוס ללא עדים סגי בטענת ברי, שכשאין עדים אית ליה לתופס מיגו, ואין צריך אפי' כתב ידו. והיה נראה לומר דמיירי כאן דהיא עצמה אינה זוכרת את הזמן אלא מתוך הגט שנכתב בכתב ידו, וס"ל לתוס' דכה"ג חשיבה טענתה כטענת ברי, וכההיא דכתובות כ,א בכותב אדם עדותו על שטר ומעיד בה אפי' לאחר כמה שנים, וכמשי"כ הרא"ש בתשי' (כלל פו סי' א) (מובא בשו"ע חו"מ צא,ד), דאפי' אינו טוען ברי אלא טוען שמצא בפנקסו שנתן לפועלים כו"כ, הרי הוא כברי. אלא דהקצוה"ח סי' סט ס"ק א סובר דלתוס' מהני תפיסה אפי' בעדים. וצ"ל לשיטתו דס"ל לתוס' דזמן בכתב ידו אינו כליתא לגמרי אלא הוי קצת ראייה לענין הזמן, ושיהיה לכל הפחות כספק לענין הזמן הכתוב בו, דאף דקיי"ל דיד בעל השטר על התחתונה, מהני תפיסתו עם שטר מסופק ובטענת ברי, [עיי' בתוקפו כהן סי' מט-נ].

למעשה הנפק"מ בקדימת גביה בשיק מוקדם מחשבון הבנק שאין בו כדי לפרוע את כל השיקים, תהיה רק לשיטת הרמב"ן הסובר שיש דין קדימה במטלטלין כשבאו שניהם לגבות כאחד, וכמשי"כ בתשי' המיוחסות (סי' סא), וז"ל:

"... אלא שאני סבור דאילו באו שניהם בבת אחת לגבות מטלטלין דלוה, נותנים לראשון ואין לבע"ח מאוחר במקום המוקדם כלום, משום דקיי"ל שעבודא דאורייתא, ואפי' במטלטלי אית דינא דקדימה..."

הרי דס"ל לרמב"ן דיש במטלטלין דין קדימה. וא"כ, בין אם נאמר שדינו של השיק כהתחייבות ובין אם נאמר שדינו כמעמד שלושתן, כשיבואו שניהם לגבות כאחד מהמטלטלין [שהם המעות שבבנק], אם נאמר שמתחשבים בזמן הכתוב בכתב ידו, ינתן הכסף למוקדם. [ואם הוא סיתומתא, תלוי במנהג מדינה שיבואר להלן]. אך בב"י (ח"מ סי' קד) חלק עליו, וכתב דשאר פוסקים גם נחלקו עליו, וכ"כ בר"ן בכתובות (נג,א- בעמודי הרי"ף), וע"ע בסמ"ע סי' קד ס"ק א שהאריך להוכיח דאפי' באו בבת אחת אין דין קדימה במטלטלין. אך בקצוה"ח (קד ס"ק א) הוכיח דדעת התוס' בכתובות (צ,א ד"ה ש"מ) כדעת הרמב"ן. וע"ע בנתיבות שם ס"ק א מה שהביא מהתומים לחלק. ומ"מ ענין משמעות הזמן בכתב ידו, תלוי במחלוקת ראשונים זו. וגם לרמב"ן יהיה נפק"מ דוקא בבאו בבת אחת.

ג. התאריך ע"פ החוק

מבחינת החוק אין כל חובה לכתוב תאריך על שיקו שטר חליפין. הדברים כתובים בסעיף (ד3) (1) לפקודה הנ"ל; "על שלוש אלה אין השטר נפסל ... על שאין בו תאריך עריכתו". תיקון מס' 2 שהתקבל בשנת תשכד תיקן את סעיף (73א) וקבע שאין למעשה צורך בהשלמת התאריך כדי לאפשר את פרעונו, ופרעונו הוא עם הצגתו לגביה. לפ"ז אין משמעות לתאריך הכתוב בשיק. [ולענין עבר זמנו ולענין שיק מאוחר, יבואר להלן].

ד. תאריך מאוחר

לאמור לעיל אין לתאריך הכתוב בכתב ידו ללא עדים כל חשיבות כנגד קדימת בעל חוב בגביה מבני חורין. הדברים אמורים לשיקו שטר שהתאריך הכתוב בו מוקדם לתאריך הוצאתו, אך כשהתאריך הכתוב מאוחר לזמן ההוצאה יש לבחון את משמעות האיחור, האם שעבודו הוא תאריך הוצאתו ואין כל ערך לזמן הכתוב בו, או שלחומר יש לזמן בכתב ידו תוקף, מה עוד שאין כאן חשש לקנוניא הקיים בתאריך המוקדם להוצאתו, וכדאיתא בב"ב קעא, ב דשט"ח המאוחרים כשרים אפי' לגבות ממשעבדי מכיון דליכא למיחש למידי, וה"ה בתאריך מאוחר בכתב ידו. כמו כן יש לבחון אם יש הבדל בנדו"ז בין בני חורין למשעבדי, דאפשר דדוקא לענין משעבדי חלות השעבוד הוא מהזמן המאוחר, דללקוחות לא הו"ל להזהר קודם לכן, משא"כ לענין בני חורין יכול לגבות מיד, או דלמא לא שנא, וכונתו להתחייב רק מהזמן המאוחר.

איתא בע"ז ט, ב, י, א: ההוא שטרא דהוה כתיב ביה שית שנין יתרתא, סבור רבנן קמיה דרבא למימר, האי שטר מאוחר הוא ניעכביה עד דמטיא זימניה ולא טריף. ופרש"י שם, דמלוה עשה עמו טובה ומחל לו שעבוד קרקעות של שש שנים, וכל מי שיקנה קרקעו תוך שש שנים

אינו מפסיד, שהרי זמן מכירה קודם לזמן טריפת השטר, ועד דמטי זימניה לא טריף, ואינו יכול לטרוף מלקוחות אלא מאותן שקנו משש ואילך. ומשמע מדברי רש"י דמה דאינו טרוף בשטר מאוחר הוא רק לענין לקוחות, אבל מבני חורין גובה מרגע הוצאתו, דכל מה שעשה שטר מאוחר מפרשינן כטובה למלוה כדי שיוכל ביתר קלות למכור את קרקעותיו במהלך שש השנים, אך לענין גביה מבני חורין יוכל לגבות, ומרויח הלואה שיוכל למכור את כל קרקעותיו בתוך שש, אם לא יגבה ממנו המלוה.

וכן נראה מדברי בעה"ת (שער נו, ו), וז"ל:
"דע כי כל שטר שהוא מאוחר כשר, שהרי הורע כוחו של בעל השטר, שהרי אינו טרוף מן המשועבדים אלא מזמן השטר ואילך, ואע"פ שלא כתב בשטר שהוא מאוחר, אעפ"כ הוא כשר..."
מדברי בעה"ת עולה דדוקא ממשעבדי אינו גובה, וכמש"כ בדעת רש"י. וכיוצא"ב כתב הנודע ביהודה (מהדו"ק חחו"מ סי' יא ד"ה ועתה) שנטה לומר דדוקא ממשעבדי אינו גובה מהזמן המאוחר, אבל מבני חורין גובה מיד, והסביר דלענין בני חורין שטר החוב הוא כשטר ראייה, שהרי עצם ההלואה והחייב הם המחייבים לגביה, והשטר נועד רק כדי שלא יוכל הלואה לטעון פרעתי, וע"כ איחור בשטר ראייה אינו גורר איחור בגביה, משא"כ לענין משעבדי, השטר הינו כשטר קנין היוצר את השעבוד ואת היכולת לגבות ממשעבדי, וע"כ איחור השטר גורם לעיכוב בגביה מהלקוחות שקנו ביני וביני.

ה. זמן הגביה מבני חורין

כ"ז כתב הנודע ביהודה בתחילת דבריו, אך בהמשך סובר הנודע ביהודה שדין זה תלוי בשתי גירסאות בגמ', גירסא דידן וגירסת רש"י. גירסה דידן - "ניעכביה עד דמטא זימניה ולא טריף". גירסת רש"י - "ועד דמטא זימניה לא טריף". דלגירסת רש"י נאמר כאן רק דבר אחד, שעד זמנו אינו יכול לטרוף, והיינו ממשעבדי. אולם לגירסא דידן נאמרו שני דברים, א - ניעכביה עד דמטא זימניה, ב - ולא טריף. ה"ו" מחלקת לנודע ביהודה את הדין לשנים, הראשון הוא ביחס לכל גביה, ואפי' מבני חרי אינו יכול לגבות עד דמטא זימניה, ונוסף על כך "לא טריף", והיינו מלקוחות. אולם תרוצו זה של הנוב"י אתי שפיר לגירסת רש"י בגמ', אך בעה"ת הנ"ל הסובר ג"כ שיוכל לגבות מבני חורין גורס כגירסא דידן. וז"ל בעה"ת (שער נו, ח):

"וגרס בע"ז פ"ק, ההוא שטרא ... וסבור רבנן קמי דר"נ למימר האי שטר מאוחר הוא וניעכביה עד דמטי זימניה ולא טריף"

הרי שגם בעה"ת גורס כגיר' דידן, ובכ"ז מדויק מדבריו דרק לענין משעבדי לא טריף מזמן הוצאתו אלא מזמן הכתוב בו, אבל לענין בני חורין מהני מזמן הוצאתו, וצ"ע. עכ"פ נראה דשאלה זו אי ממטא זימניה טריף או מהוצאתו, הינה גם לנוב"י ספיקא דדינא התלויה בב' גירסאות הגמ', ולא מפקינן מהמוחזק. ואי מהני בה תפיסה - אף דלנוב"י הסובר דדין זה תלוי בב' גירסאות בגמ', נראה דחשיב כפלוגתא דרבוותא דמהני ביה תפיסה, עיין בש"ך בתוקפו כהן סי' קה-קז. וע"ע בשואל ומשיב כרך ג תל"י ח"א סי' ב מה שהשיג על הנוב"י הנז'.

ו. החילוק בין שטר קנין לשטר ראייה

הר"ן בפ"ב דגיטין (ח,א- בעמודי הרי"ף ד"ה ולענין) כתב בענין גט מאוחר, וז"ל:

"ותירץ ר"י, דבגט מאוחר אינה מתגרשת אלא מזמנו של גט ואילך, דהו"ל כאילו התנה עמה שלא תתגרש עד יום פלוני, וכיון שכך ליכא למיחש משום בת אחרתו ... ולפי"ז אפשר לומר ה"ה בכל שטר הקנאה, כלי- שאינו לראיה בעלמא אלא השטר עצמו מקנה, שאם היה מאוחר שלא קנה לוקח או מקבל מתנה עד זמן השטר דהו"ל כאילו התנה נותן בכל".

מדבריו עולה דבכל שטר הקנאה חל השעבוד מהזמן המאוחר הכתוב בשטר, וראיה מוכחת לזה מהגמ' בע"ז הני"ל. אלא דלפי"ז קשה לדעת הראב"ד בפ"א דגירושין הכ"ד (מובא גם ברא"ש פ"ב דגיטין ה"ה) דגט מאוחר כשר לגרש בו לאלתר, וה"ה כל שטר הקנאה, והרי בגמ' בע"ז מוכח דטריף רק מהזמן הכתוב. והנה האבני מילואים בסי' קכז ס"ק יב (ס"ט) הקשה על הר"ן, למה ליה לאוכוחי מתירוצו של ר"י, תיפוק ליה מהגמ' בע"ז. ותירץ לחלק, דבע"ז מיירי בשטר ראייה דאינו אלא לאפוקי קלא ע"י עדי חתימה, וכל שזמנו מאוחר אין העדים מוציאים את הקול עד הזמן הכתוב בו, משא"כ שטרי הקנאה, דלאו באפוקי קלא תליא מילתא אלא בגוף מעשה הקנין, ע"כ אפשר דטריף לאלתר. לכן הוצרך הר"ן להוכיח את דינו מגט מאוחר דכשר לגרש בו ולא חישינן לפירות עד הזמן הכתוב, דגם כל שטר הקנאה טריף רק ממטא זימניה הכתוב בו. לפי"ז י"ל גם לראב"ד, דדוקא בשטר ראייה ס"ל לגמ' בע"ז דטריף מזמן הכתוב, אבל בשטר קנין טורף לאלתר. וא"כ בנידון השיק אף שלא שייך בו טריפה ממשועבדים אלא מבני חורין, ולמש"כ הנודע ביהודה דהגמ' בע"ז מיירי נמי בבני חורין, א"כ אם יחשב השיק לשטר קנין, בין אם כמעמד שלושתן ע"י הכתב ובין אם יחשב כממרני, יהיה הדבר תלוי במחלוקת הר"ן והראב"ד הני"ל, ולדעת הראב"ד יגבה לאלתר. אך עיין באמרי בינה (הלואה כד) דשדא ביה נגרא והוכיח דלא כאבני מילואים.

ז. הנהוג ע"פ החוק

החוק בענין זה עבר מספר שינויים. לפני שנת תשכד אסור היה לבנק לכבד שיק של לקוח כשתאריך השיק היה מאוחר. בשנת תשכד התקבל תיקון לחוק הקובע כי שיק הוא בר פרעון עם הצגתו. הדבר נועד כדי למנוע שימוש בלתי הוגן בשיק ופגיעה במוסר התשלומים. "בספרות המשפטית והבנקאית באנגליה, קיימת אחידות דעים ששיק מאוחר כזה הוא מוקצה מחמת מיאוס, ואין משתמשים בו אלא בשכבות הנמוכות של ציבור הסוחרים. שום סוחר המכבד את עצמו לא יוציא שיק מאוחר, אלא ישמור על הכלל שמקום שאין כיסוי בבנק, אין כותבים שיק המיועד לאפשר לנפרע לקבל כסף מהבנק. המוציא שיקים מאוחרים, פוגע בעצם מעשהו זה בשמו הטוב בחוגי הבנקים והסוחרים. בארצות אחרות, כגון בשויץ וגרמניה, הפסיק המחוקק את השימוש הנפסד בשיקים מאוחרים ע"י שקבע כי יום ההצגה יחשב כיום ההוצאה." (דיני שטרות-זוסמן עמ' 345.)

מצב זה עורר טענה שפרעון שיק דחוי עם הצגתו עלולה לפגוע במעשי החסד של קופות הגמ"ח. למעשה הדבר עלול לפגוע קשות לא רק בנזקקי הגמ"ח אלא גם בסוחרים, שהרי קשה לנהל חיי מסחר תקינים ללא אשראי, וכדי ליצור בטוחה מספקת לתשלום במועד, זקוק המוכר לשיק שחילולו מחמת חוסר כיסוי מהווה עבירה פלילית, המהווה אמצעי לחץ על החייב לכיבוד התחייבותו.

בשנת תשס"ט סעיף (73ב) הקובע כי שיק יכול שהתאריך הנקוב בו יהיה מאוחר מיום הוצאתו. אולם שיק כזה [שיק מאוחר] לא יהיה בר פרעון ולא יהיה ניתן לקיבול אלא מהתאריך הנקוב בו. לפ"ז תאריך מאוחר בשיק, מונע את גבייתו עד לתאריך הנקוב בו. יש לציין שגם קודם לתיקון הני"ל היה הנפרע מנוע מלהציג את השיק קודם התאריך הנקוב, בגלל ההסכם בינו לבין נותן השיק. ההסכם הנלווה מוליד טענת הגנה הכתובה בסעיף (2) 37 המגינה על המושך מפני תביעת פרעון עד הזמן הכתוב. (ראה: פס"ד כג (402) 1כג (784) 2)

ח. שיק ישן

מציאות שכיחה שמוצג שיק לגביה זמן רב לאחר התאריך הנקוב בו, ויש לדון מבחינת ההלכה אם ניתן לממש את פרעונו. האם תוך פרק זמן מסוים מאבד האוחז בו את זכות הגביה, האם האיחור מהווה מחילה או יאוש, או שמא אין כאן השמטת זכות אלא חשש לזיוף או רמאות, שאי ההצגה לגביה בזמן כה רב מהווה חשש סביר שעל הב"ד מוטל לבדוקו. כמו כן יש לדעת בשטר בעדים שגובה בו מלקוחות שקנו את קרקעות הלוח, האם יכולים הקונים לטעון שלא היה להם להזהר זמן רב כל כך.

הרא"ש בתשי' (כלל סח סי' כ), כתב וז"ל:

"ראובן הוציא שטר של אלף זהובים על שבעה מאנשי הקהל, ושטר זה יש לו כמו ל שנים ... ועוד שהגיע המלוה לדלי דלות, אי איתא דשטרא מעליא הוא איבעי לאפוקי ולמתבעיה. תשובה: ... אבל בנדו"ז אין לפסול השטר בעניות המלוה שלא תבע עד הנה, דשמא לא ידע בשטרות שהניח אביו עד הנה שבא השטר לידו ... הלכך אין לנו לפסול את השטר מכח הראיות שהבאת. ואם יראה לדין שדין מרומה הוא, ימנע מלהשתדל באותו דין. וכן אני עושה כשמביאים לפני שטרות ישנים אני חוקר ודורש להוציא הדין לאמיתו. ואם אני רואה באומדנא דמוכח שהדין מרומה ושקר, אני אומר שאין לשום דין מישראל להשתדל בדין זה, וזה אני כותב וחותרם ונותן ביד הנתבע."

הביאו המחבר להלכה בחו"מ סא, ט.

מדברי הרא"ש עולה דאין שטר ישן פסול מחמת עצמו, מחילה יאוש וכד', ואף ניתן לגבות בשטר שכזה ממשעבדי ומהירשים כמבואר שם בתשי', ואין לנתבע כל טענה על אי הגביה במשך זמן כה רב. ברס, אם נראה לדין שאי הגביה לא נבעה מסיבה מוצדקת, והדבר מעורר אצלו חשדות לרמאות או לזיוף, עליו לדרוש ולחקור היטב את הדבר, ואם אכן יראה שהדין מרומה, יסלק עצמו מהדין ולא יגבה בשטר זה. ופשיטא שכשמודה לוח למלוה שעדיין חייב, יכול לגבות בו וליכא

למיחש ליאוש וכד'. ונראה שהאמתלא אותה נותן הרא"ש שלא ידע משטרות של אביו, לדוגמא בעלמא נקט, ומהני אף אמתלא מבוררת אחרת, וכן ראיתי למהרא"ל צינץ בספרו מקצוע בתורה (סא, ז). ובכסף הקודשים בסי' סא הוסיף שאפי' אמתלא רחוקה ובלתי מבוררת מועילה כדי שיוכל לגבות בשטר ישן.

ט. ברור בשטר ישן

וכדעת הרא"ש הובא להלכה בקמאי ובתראי. המהרי"ק בשורש קצ, כתב וז"ל:

"בדבר הת' זהובים שתובעים ק"ק אולמא מן הר"ר שמואל שפירא, שמאחר ששתקו יד שנה עד אחר פטירת מהר"ז מאולמא, וגם מצאו לגבות מצד אחר מעשירים אשר היה לאל ידם לפרוע כהנה וכהנה, והם שתקו עד עכשיו שאין כנגדם להכחישם ... הלא להם משפט הגאולה לגאול האמת מיד עושקיה ולהחרים ולנדות על כל איש ואשה, אם יודע ששטר זה נמחל שעבודו." המהרי"ק ששאל על שטר ישן שבא לפני דייני אשכנז, ראה בנסיבות המיוחדות של המקרה חשש לערמה וזיוף, וע"כ הורה במכתב תשובתו לדיינים לברר היטב אם אכן כך הדבר. כלי-שטר ישן במקרים מסוימים מהוה יסוד לחקירה, אך במפורש לא פסול מצד עצמו. ובמבי"ט ח"ב סי' קמב פסק בענין שט"ח שעבר זמן פרעונו יותר מכ' שנה, והמלוה והלוה בחיים ובעיר אחת, והלוה היה עשיר ואמוד לפרוע בכל אלו השנים, והמלוה בקצת מהשנים היה דחוק וירד מנכסיו, ואם היה חייב לו הלוה עדיין מהחוב היה תובעו. ופסק המבי"ט, דשטר זה הוא קרוב לודאי שהוא פרוע מהטעמים הנ"ל, ולפחות יש לדון עליו דין מרומה, ואין שום ב"ד רשאי לטפל בו ולגבותו. ומבואר בדבריו שאי גביה במשך זמן מרובה הוביל למסקנה שיש בשטר זה ריעותא, אך למעשה פסק עליו דין מרומה, וכמש"פ ברא"ש.

וכ"ה דעת המהרשד"מ (חוי"מ סי' עג), וז"ל: "...וא"כ אין שום טענה לבטל זכות ר', אם לא שהשטר ישן ולא נמצא בזה הזמן מי שמאחר לתבוע חובו ממי שיכול להפרע ממנו

"...

וביתר ביאור כתב בסי' שסז דיש לחקור על שטר שלא תבע אותו ג שנים אחר מועד הפרעון, מדוע לא תבע אותו בכל הזמן הזה, ואם יראה לחכם העיר שיש טעם במה לתלות אריכות הזמן יפרע הלוה למלוה, ומסקנת דבריו- לפשר. וכוותיה פסק השבות יעקב בתש' האחרונה שבספרו (ח"ג סי' קפב) כשלא תבעו טו שנה מיום מועד הפרעון. ומיירי דוקא כשלא ניתן להגיע לחקר האמת אם אכן יש רמאות בשטר זה.

וע"ע במהר"י אדרבי בדברי ריבות תש' קט, בשטר ישן שאף שלא תבע אותו כה שנים אין בו חשש ערמה, וזאת מאחר שלא עמד בעולם המלוה עם השטר כי אם ד או ה שנים, ורוב הזמן לא היה בעיר אלא עקר דירתו ואח"כ הלך לבית עולמו והשאיר אחריו בנים קטנים. וע"כ רואה המהר"י אדרבי בעובדות המקרה אמתלא טובה לאי תביעת השטר במשך זמן כה רב. וע"ע במהר"א ששון סי' פב בענין שטר שלא תבעו ז שנים דחושש לדין מרומה כשאין אמתלא לאי תביעה. ועיין בכסף הקודשים סי' סא סי"ט, וז"ל:

"אודות שטר ישן, שכתוב במסגרת השולחן שהשיעור ג או ו שנים
אם לא היה בורח, שאם היה בורח רק היה ג"כ כמה שנים שהיה
בטוח בזה, אולי לא היה שייך שיעור ג שנים הנ"ל."
ובנתיבות שם ס"ק יא כתב דהמנהג שלא לגבות בשטר ישן מהיורשים,
דכיון שהניחו בידו הוי ראייה שנפרע. ובחידושים ס"ק יח כתב דשטר
בלא רוחים זמנו ג שנים, ועם רוחים ו שנים, עיי"ש.
מכל הלין רואים שיש מהפוסקים שלא חששו כ"כ לדין מרומה בשטר
ישן, ומהם שחששו יותר, כל פוסק לפי עובדות המקרה הנבדל שלו.
המהרי"ק [יד שנה], המבי"ט [יותר מכ'], המהרשד"מ [ג שנים]
והמהר"א ששון [ז שנים] חששו יותר שיש בשטר ישן שלא נגבה זמן רב
דין מרומה. ואילו הרא"ש [ל שנים] נראה מדבריו שלא החליט למסקנה
שיש בזה דין מרומה, וכ"ה בדברי ריבות [כה שנים]. הצד השווה
שבכולם הוא שיש לראות ולבדוק נסיבות ועובדות כל מקרה ומקרה,
ובצירוף ושכלול כל הנתונים יחדיו, אם יראה שהדין נוטה לערמה,
אין לגבות בשטר זה. אך אם יראה לדיין אמתלא נכונה לאי הגביה,
יחשב השטר כבר גביה.
הסברות הנ"ל נאמרו לענין השטר, אולם כך הוא גם דינו של השיק.
אי גביה במשך זמן מרובה יכול להוות עילה לחשש שיש כאן זיוף
ורמאות, וכאותן החששות שבשטר דלעיל.

י. יאוש בשטר חוב

אמנם עדיין צ"ע מדוע לא נחוש ונאמר שבאי תביעת החוב התיאש
המחזיק בו מלגבותו. דהנה התוס' בב"ב ע"ב, (ד"ה קני) הקשה למ"ד
מכירת שטרות דרבנן, אמאי איצטריך קרא למעט שטרות מאונאה.
ותירצו התוס', דמייירי שמצא שטר לאחר יאוש ומכרו לבעליו ביוקר.
מבואר מדבריהם דמהני יאוש לחוב. אלא שיש להבין בדברי התוס' ממה
התיאש המלוה, אם אמרינן שמכיון שאבד את השטר התיאש מהשטר גרידא
ואינו יכול לגבות מהלוה ללא השטר, או דמייירי שצריך לשטר לגבות
ממשעבדי, וע"כ קנה מהמוצא את השטר, אבל מעצם החוב לא מהני ביה
יאוש. או דילמא לא מייירי מיאוש בגוף השטר, דהא השטר אינו ממון
ששייך גביה יאוש, אלא הוי יאוש מעצם גבית החוב, ונפק"מ אם יש
יאוש בחוב בע"פ כשלוה אלם וכד'.

בהסבר דברי התוס' נחלקו הקצוה"ח והנתיבות. הקצוה"ח (סו ס"ק
א) כתב בדברי התוס' דהזוכה זכה בגוף החוב, דמהני יאוש לגופו של
חוב. ואף דמכירה לא מהני אלא ע"י כתיבה ומסירה, יש ליאוש
עדיפות על המכירה, דמכירה לא מהני בדבר שאינו ברשותו ויאוש
מהני אפי' באינו ברשותו, וכמו שמצאנו יאוש בגניבה וגזילה
ואבידה. ומוכח מדבריו דהיאוש עליו דבר התוס' הוא יאוש לגופו של
חוב, ומה דלא זוכה בו הלוה אלא המוצא, מפני דכלפי הלוה חשיב
באיסורא אתי לידיה. וראיתי לגר"א וולקין (חושן אהרון ריש סי'
סו) שהקשה על מה שנדחק הקצוה"ח לומר שמוצאו זוכה ולא הלוה,
מפני דבאיסורא אתי לידיה, דהא כל דינא דאיסורא אתי לידיה שייך
דוקא במוצא מציאה, דחשיב עליה שומר וכיד בעלים כשנטלה על מנת
להחזירה לבעלים, עיין גם ברמב"ן במלחמות ב"מ (יד, ב) בעמודי
הרי"ף) ובקצוה"ח ריש ה' אבידה, אבל לוח שיש עליו רק חיוב
להחזר החוב, ומותר לו להוציא את המעות, דהא מלוה להוצאה ניתנה
ולא שייך לומר גביה שהוא כשומר של הבעלים, ע"כ מהני יאוש גם

לגבי לוח זוכה בחוב שבידו. ומכח קושיתו נראה דאין כוונת הקצוה"ח ליאוש מגוף החוב או המעות, דהא המעות יצאו כבר גם מרשות לוח, אלא מיירי מיאוש מהשעבוד שיש לו על הלוח, והשעבוד כלפי הלוח חשיב באיסורא אתא לידיה, דהא נכסיו וגופו משועבדים להחזר החוב והם בעולם, וע"כ מה שזוכה המוצא הוא בשעבוד, דלגביה המוצא בהיתרא אתי לידיה. וכן נראה ממש"כ הנתיות בסי"ק ס"ק א לסתור את מש"כ הקצוה"ח שם בס"ק א דמהני יאוש לחוב, דכיון דהוי החוב שעבוד הגוף, דמי לקרקע ואינו יכול ליאוש עצמו מינה. ומשמע דיאוש בחוב קאי אשעבוד.

מדברי התומים (סה"ק יג) מבואר לחלק ביאוש בין שני סוגי שעבודים, שעבוד דבני חורין ושעבוד דלקוחות. לאחר שהוכיח כדעת הקצוה"ח דמהני יאוש אף לגוף החוב, הוסיף וז"ל:
"אך צ"ל כי הוי יאוש לגבי טריפת לקוחות, אבל לגבי בע"ח לגבות מלוח עצמו לא שייך יאוש ... דהמלוח חושב שהלוח לא יהיה מחוסר אמנה ויודה ולא מייאש ..."
מדבריו עולה דמה דמייאש היינו משעבוד דלקוחות, אבל שעבוד דמיניה לא מייאש. ומ"מ גם משעבוד דמיניה מהני יאוש, אלא דאנן אמרינן דמסתמא לא מייאש. אך אם יתיאש בפירוש הוי יאוש.
אך בנתיות (סו"ק א) כתב דמהני היאוש רק לשטר, כיון שהשטר מקרי גורם לממון, ובשאר גורם לממון, כגון בשור הנסקל בבית שומר אליבא דרבי שמעון, נראה ג"כ דאם נאבד מהשומר והתיאש ממנו, זוכה בו המוצא, דגורם לממון כממון, וכמו דמהני יאוש לממון מהני יאוש לגורם לממון. א"כ לדבריו, התוס' מיירי ביאוש מהשטר האבד, וכדעת החכם צבי המובא בקצוה"ח, אבל לגופו של חוב לא מהני יאוש.

יא. יאוש בחוב

המהרי"ק בשורש ג כתב אודות הה' אלפים אשר שאל האדון מאת היהודים בדרך הלואה ואמר לנכותם על המיסים הקבועים העתידים לגבות, ובטרם הגיע תור המיסים להגבות העליל האדון על היהודים ואמר לשלוח יד בכל אשר להם, ולבסוף התפשרו, ואחרי כששה חודשים מהפשרה נהרג האדון, ונתן הי"ת את היהודים לחן ולחסד בעיני הדוכסית יר"ה ובעיני השרים, ונאותו לנכות את הה' אלפים על המיסים הקבועים. ונפלה מחלוקת בין הקהילות ליחידים מהקהל שכבר פרעו חלקם מההלואה הנזכרת ע"פ הפשרה, וטוענים הקהל כי מאחר והיתה ההלואה אבודה בחיי האדון והתיאשו ממנה, מה שזכו אח"כ הוי כזוכים מההפקר. וענה ע"ז המהרי"ק דפשיטא דנתיאשו הבעלים מאותם הה' אלפים, ואף כי טענו היחידים שלא התיאשו מעולם אלא שמו על הי"ת את יהבם, אין בטענתם ממש, דלאו כל כמינייהו לומר לא התיאשו אלא יש לאמת ולראות אם אכן ראוי להתיאש. ולא מיבעיא בנידונו דודאי היה ראוי להתיאש מכמה טעמים, והוה כאבידה ששטפה נהר שאבודה ממנו ומכל אדם, אלא אפי' היכא דלא ברי היזקא כל כך, אפי' הכי כיון שאבוד הוא ע"פ הרוב י"ל שהתיאש, עיי"ש מה שהאריך בהוכחות דמהני יאוש לחוב, ודחה את הדעה שאין יאוש לחוב. וכן הוא דעת רש"י בגיטין ל, א בדין המלוח מעות את הכהן וכו', שאם נתיאשו הבעלים אין מפריש עליהם, וכתב ע"ז רש"י (בד"ה נתיאשו), וז"ל:

"... ונתיאש מאותה הלואה ואמר וי לחסרון כיס, ואח"כ חזרו

ונתקנו, אין מפריש עליהם, דיאוש דבר האבד הוא." ובקצוה"ח סי' קסג ס"ק א הוכיח מדבריו דחוב נקנה ביאוש ושייך גביה יאוש. והנתיבות שם חלק עליו והוכיח דלא מהני יאוש לחוב דהוי שעבוד הגוף דהוי כקרקע ולא מהני יאוש לקרקע. אמנם בקצוה"ח כתב דמה דמהני יאוש הוא דוקא שאמר במפורש וי לי לחסרון כ"ס, וכמו שמפורש ברש"י הנז', אבל כשעמד בשתיקה לא חוששים שהתיאש מהחוב. אך גם בקצוה"ח עצמו חש שמדברי המהרי"ק הנ"ל מבואר דמהני יאוש אפי' בשתיקה ולא אמר וי לי לחסרון כ"ס. אך המהרי"ק גופיה כתב דמהני דוקא בדבר שרובו לאבדון וסתמו ליאוש, אבל כשהלוה עני ואלם לא הוי סתמו ליאוש, דהא כל אשראי הוא בספק, עיי"ש. ועיי"כ גם לשיטת המהרי"ק, הרמ"א (בסי' קסג שהביא את דבריו להלכה), והקצוה"ח, יש לבחון כל מקרה לגופו, אם הוא כדבר שסתמו לאבדון וניכר שהתיאש ממנו, ואפי' בשתיקתו, אבל בסתם שתיקה ליכא למיחש ליאוש, ודוקא בדאיכא רגלים לדבר. ועיי"ע באור שמח פ"ו ממכירה הי"ב (ד"ה ובזה) דלכ"ע מהני יאוש במקום שיש רק שעבוד נכסים ללא שעבוד הגוף של השב תשיבם, או שעבוד הגוף לפרוע החוב. ויצא לחדש דכשמת לוח שיש על היתומים רק מצוה לפרוע חוב אביהם, ליכא שעבוד הגוף ומהני יאוש לחוב.

גם בתש"י שדה יהושע (לר"י בנבנישתי-סי' ו) הבין מדברי המהרי"ק דדוקא חוב שסתמו יאוש והוא יותר מאבידה ששטפה נהר, מהני גביה יאוש, אך בחוב שאין סתמו יאוש אפי' יאמר המלוה דברי יאוש לא גמר ומימש, דפעמים סובר שהוא עני ואלים ואינו כן, ומשום הכי אין יאוש לגבי חוב. ובאר שם באריכות את דברי המהרי"ק והוכיח דכן היא כוונתו.

ונראה דיש להביא ראיה שסתם שתיקה אינה מוכיחה שהתיאש, מהגמ' בכתובות קד, א בדינה של אלמנה שכל זמן שהיא בבית אביה גובה כתובתה עד כה שנים, ואיתא שם, דלא שנו אלא שאין שטר כתובה יוצא מתחת ידה אבל שטר כתובה יוצא מתחת ידה גובה כתובתה לעולם. וכל האי דינא דכה' שנים הוא דוקא באלמנה, אבל גרושה ובעל חוב גובים אפי' ללא שטר לעולם, ואין שתיקתם ראייה למחילה. ואי נימא דסתם שתיקה הוי חשש ליאוש, אפי' שטר כתובה יוצא מתחת ידה ואפי' בבעל חוב נאמר שהתיאש. אלא מוכח דלא אמרינן כן אלא כשיש הוכחה שמה ששתק הוא בגלל שהתיאש, אבל עצם השתיקה אינה ראייה שהתיאש. [ועיי"ע באמרי בינה (גביית חוב סי' ד) שכתב לחלק בין אם תבעו המלוה לשלם וסרב הלוה, דחשיב כבאיסורא אתי לידיה דלא מהני יאוש, לבין היכא שהתיאש מהחוב בגלל שהעני הלוה, דחשיב כבהיתרא אתי לידיה ומהני יאוש, עיי"ש. ומעין זה נמצא בחזון איש ב"ק סי' י אות יד (ד"ה ואמנם), שכתב לחלק בין היכא שמתיאש מפני שהלוה עני או אלים; "דעדיין חיובו קיים, והחיוב הוא דבר שאש ומים לא יוכלו לאבדו", אבל במלוה לכהן על מנת שלא להשתלם אלא מן התרומה שיתן בשנה זו הוי שעבודו דוקא על תנאי זה, והיכא דליכא תרומה הוי כאין כאן שעבוד והרי זה כמחילת החוב. ועיי"ע בפסקים וכתבים לגרי"א הרצוג (ח"מ סי' מט) שכתב תשובה לגאון ר"א וסרמן זצ"ל, וחילק בין אם התנה שלא להפרע אלא משדה מסוימת ורואה שנשתדפה, דאז לכ"ע מהני יאוש בחוב, לבין סתם חוב שיכול להפרע ממה שירצה ולא התנה על דבר מסוים, דבו יש מחלוקת אי מהני יאוש, עיי"ש. ועיי"ע בדברי גאוניס כלל מז אות ה שמנה והביא מספר תשובות מאחרונים בענין זה.]

יב. חשש למחילה בלב

הרשב"א בקידושין נ,א, כתב וז"ל:
"ואסיקנא דדברים שבלב אינם דברים ... דכי איירי דברים
שבלב אינם דברים היינו שאינם דברים לבטל מה שאמר בפיו,
כהוא דזבין והיה בלבו תנאי שיעלה לירושלים, ובאמר סבור
הייתי שהיא כהנת וכן כולם, אבל כל שהדברים שבלבו אינם
מבטלים מעשיו אלא מקיימין כנזיר שאמר בליבי היה להיות
כזה, שאין דברי לבו מבטלין שום דבר, הווי דברים."
מדברי רשב"א אלו הקשה השער המשפט בסי' צח על דברי המחבר דאין
חוששין למחילה בחוב שלא נתבע במשך זמן רב, ומסתימת דברי
הפוסקים משמע שאפי' לא חוששין למחילה ואין צריך להשביעו על כך,
ואמאי לא נחוש שמחל לו בליבו, לשיטת הרשב"א דמהני מחילה בלב.
ונפק"מ לכל שטר ישן, שלא יוכל לגבות בו אלא בשבועה שלא מחל לו
בליבו. אלא שבמסקנת דבריו הסיק שער המשפט כדברי המהרי"ט דלא
מהני מחילה בלב וע"כ ליכא למיחש לזה. וכמסקנתו כתב גם הגרי"א
בנחל יצחק סי' צח שהוכיח באריכות שמחילה בלב לא מהני. וגם
למש"כ שם הגרי"א דלא מהני מחילה אפי"כ איכא אומדנא דמוכח,
ולרשב"א אפי' ספק אומדנא הוי מחילה, נראה מדבריו דשתיקה לא
חשיבא אפי' כספק אומדנא. וכן ראיתי לגרי"א וולקין (חושן אהרון
סי' צח) דאפי' לרשב"א, דוקא כשיש אומדנא המוכיחה על מחשבתו
מהני מחשבה שבלב, אבל כשאין אומדנא דמוכח, אפי' אינו סותר
לפיו, לא מהני מחשבתו. וראיה ממש"כ הרשב"א את דבריו כלפי ההוא
דבעי למיסק לארעא דישאל ואמר כן קודם המכר, ורק בשעת המכר לא
הזכיר זאת, בכגון זה בלבד הוי אומדנא למחשבתו שבלב, אבל שתיקה
גרידא אינו כמחילה. וכשיש לו שטר מקוים, אפי' רגלים לדבר לא
הוי, כיון שיש לו לסמוך על השטר ומשום הכי שתק.
וע"ע בקצוה"ח סי' יב ס"ק א שהביא את הרש"ל הסובר דמהני מחילה
בלב, והקצוה"ח פליג עליה וס"ל דלא מהני מחילה בלב, אפי"כ הדבר
ידוע לכל העולם. וכיוצא ב"ז הקשה החקרי לב (חו"מ ח"א סי' ו), וז"ל:
"ואני תמיה מנ"ל הא, שהרי קיי"ל דברים שבלב אינם דברים.
ושוב ראיתי לריטב"א לבי"מ לד שכתב וז"ל; ואיך נאמר דמסתמא
הוי מחילה, והא קיי"ל דברים שבלב אינם דברים."
עיי"ש, דרק בכתובה דאיכא אומדנא טובא ששהתה כה שנים הו"ל
דברים.
אמנם בנדו"ד נראה, שאפי' יודה המלוה שמחל בליבו יוכל לחזור
ולגבות את חובו. דמכיון דמצאנו מחלוקת הפוסקים, ראשונים
ואחרונים, אי קיי"ל דמחילה בלב מהני אי לאו, חשיב המוחל כמוחזק
ועל שכנגדו הראיה, לפמש"כ הרשב"א בתש" ח"ו סי' ו לחלק בין
האומר שטר לך בידי פרוע ויש לו בידו ב שטרות, הא' על סכום גדול
והב' על סכום קטן, דהגדול פרוע ולא הקטן, כדקיי"ל בב"ב קעג,א,
לבין נותן או מוחל, דהקטן מוחל ונתון ולא הגדול;
"דכל מקבל מתנה או לוקח קרוי בעל השטר להיות ידו על
התחתונה ... ושאי התם [בפורע] שהלוה פרע, וכיון שהמלוה
מודה שפרע לו שטר אחד, אם טען שלא פרע אלא הקטן עליו
להביא ראיה, אבל בנותן מתנה או מוחל שטר שיש לו על
ראובן, י"ל דראובן מקבל מתנה הוא ועליו להביא ראיה מה

נתן לו או מחל לו ..."

הרי דס"ל לרשב"א דיד הנמחל על התחתונה אף שהוא מוחזק בשטר. ונראה בהסבר דבריו, דס"ל לרשב"א דמחילה הוי כנותן כעת לנמחל מתנה מחודשת ולא כפרעון לחוב, וכיון דדמי למתנה מחודשת, הטוען כעת נתת לי מתנה גדולה, עליו הראיה, והוי כטוען חייב אתה לי חוב ממקום אחר והוא טוען איני חייב, ואפי' יטען איני יודע ג"כ פטור, אלא דבאיני יודע חייב לצאת ידי שמים, וכמבואר בב"ק קיח, א וברי"ף שם, וע"כ אף שיש כאן טענת מחילה, מהני לגבות בשטר ולא הוי כל ריעותא בשטר. משא"כ טענת פרעון שבאה כתשלום לחוב, שהיא פוגמת בשטר החוב ויוצרת ריעותא בכל שטרות שיש לו עליו, אינו יכול לבוא ולתבוע בשטרו את הפורע. וכדעת הרשב"א פסק הרמ"א בחו"מ סו"ס סה, ועיי"ש בש"ך ס"ק עח דדוקא במוחל בחינם אמרינן הכי. ועיי' בנימוקי ריש ב"ב (ד, א- בעמודי הרי"ף) דחשיב המוחזק בפועל (הנמחל) כמוחזק, וכמש"כ רע"א בהגהותיו סו"ס סה, וע"כ צ"ע לדינא.

[ואין לדחות ולומר שכאן לא תועיל מחילה ללא קנין כיון שתפוס שטרא, דהנה המרדכי פ"ק דסנהדרין (תרפא) כתב דנשאל לרבינו מאיר אם מחילה צריכה קנין היכא דיש למוחל משכון, והשיב דדבר פשוט הוא שאין צריך קנין, וכ"פ ברמ"א חו"מ רמא, ב דמהני מחילה בלי קנין אף אם יש למלוה בידו משכון או שטר. ואף שבסמ"ע סי' יב ס"ק כא כתב דלא מהני מחילה ללא קנין בתפוס שטרא, כבר הקשה עליו הש"ך שם בס"ק יז דדעת הרמ"א בסי' רמא דמהני, ואנן קיי"ל דלא כבית שמאי הסוברים שטר העומד להגבות כגבוי דמי. וכ"כ בקצוה"ח שם ס"ק א דדעת רוב הפוסקים דמהני מחילה. (עיי' גם בירושלמי גיטין פ"א ה"ה במחלוקת אי מהני מחילה בתפוס שטרא). אמנם נראה דלמש"כ הקצוה"ח בטעם הסמ"ע דחשיב כגבוי כמו לענין מיגו להוציא דחשיב המוחזק בשטר כמוחזק בממון, עיי' בחו"מ פב, יב, בשטר בכתב ידו יודה גם הסמ"ע דמהני מחילה. דהא הקצוה"ח בסי' פב ס"ק י ובסי' פג ס"ק א כתב דחשיב כמוחזק דוקא בשטר שיכול לגבות ממשועבדים, וא"כ בכתב ידו (ושיק שהוא בדין "כתב ידו" אינו יכול לגבות ממשעבדי, ואינו כמוחזק, ומהני מחילה אף שתפוס בכתב ידו גם לסמ"ע. וכיוצא"ב נמצא לגרי"א בבאר יצחק חאהע"ז סי' טז ענף ד בהגהה שם דמרגלא בפומיה לדון דמהני מחילה בתפוס בכתב ידו, ע"פ טעם הקצוה"ח הנז', דכיון דאינו גובה ממשעבדי מהני מחילה. ע"כ למסקנת הדברים ליכא למיחש בשטר ישן לא למחילה ולא ליאוש, אא"כ יש רגלים לדבר ואומדנא שהתיאש או מחל.

יג. יחס החוק לשיק ישן

סעיף 39 לפקודת השטרות מתייחס לגביתו של שטר ישן. סעיף (39א) קובע כי את שטר החליפין יש להציג תוך זמן סביר. (ב). אם לא עשה כן, הופטר המושך וכל המסבים שקדמו לאותו אוחז. (ג). זמן סביר הנאמר ב-(א) תלוי בטיבו של השטר במנהג הסוחרים ובעובדות של המקרה המיוחד. החוק אינו מגדיר במדויק מהו זמן סביר, אך בהתאם לנוהג בארץ נחשבת תקופה של עד ששה חודשים כזמן סביר לענין השיק. ע"כ בזמן המאוחר בששה חודשים מהתאריך הנקוב נוהג הבנק שלא לפרוע את השיק, ומתייחס אליו כאל שיק שמועד פרעונו עבר. יחד עם זאת, אין הדבר מהווה פטור של בעל החשבון כלפי האוחז בשיק

ועליו לשלם למחזיק השיק את הסכום הנקוב, [בניגוד לשטר חליפין שהמתחייב נפטר מחובתו לאחר הזמן הסביר], ורק הבנק הוא המנוע מלפרוע שיק מאוחר. אולם בעל החשבון רשאי לנכות מהמקבל נזק שנגרם לו באי הצגת השיק לפרעון בזמנו (סעיף 1) (74 לפקודה הנ"ל).

לפני שחוקק חוק השטרות (1882) ניתן היה לגבות שיק לא יאוחר מיום אחד מהתאריך הנקוב בו. גם במצב היום, מעיקר הדין ולא מכח המנהג, "השיק אינו מיועד בדרך כלל אלא כאמצעי תשלום, ומי שגובה חוב חזקה עליו שיעשה כן תוך ימים ספורים. מכאן שזמן סביר להצגת שיק אינו עולה על ימים אחדים." (דיני שטרות-זוסמן, עמ' 350) יחד עם זאת מתחשב החוק "בנסיבות המקרה המיוחד", ולכן שיק שניתן למטרת בטחון יהיה זמן הצגתו מאוחרת בהתאם לזמן חלות החוב שעליו ניתן השיק כביטחון, ראה: פס"ד כג (784,813) כג (402.) 1

מסקנות

- א. אי כתיבת זמן אינה פסול בגוף השטר, אלא רק מונעת את אפשרות הגביה מלקוחות, וכן את קדימת הגביה מנכסים בני חורין, כשבא מלוה אחר בשטר עם זמן.
- ב. נחלקו האחרונים, במלוה ע"פ [בעדים] מוקדמת ומלוה בשטר מאוחרת, מי קודם לגבות מנכסי הלוה.
- ג. י"א שמלוה בכתב ידו מוקדמת ומלוה בשטר מאוחרת, לכ"ע מלוה בשטר קודמת בגביית בני חורין, שאין לזמן בכתב ידו שום משמעות, ויש חולקים.
- ד. נחלקו הראשונים אם יש דין קדימה בגביית מטלטלין.
- ה. שיק ללא תאריך, זמן פרעונו הוא עם הצגתו לגביה.
- ו. לדעת רש"י ובעה"ת- שטר חוב עם תאריך מאוחר, אינו גובה ממשועבדים עד לתאריך הנקוב, אך מהלוה עצמו יכול לגבות לאלתר.
- ז. לדעת הנודע ביהודה - לפי גירסת גמ' דידן - אינו גובה גם מבני חורין עד לתאריך הנקוב.
- ח. בשטר הקנאה חל השעבוד מהזמן המאוחר הכתוב בשטר.
- ט. לפי מצב החוק כיום, בניגוד לעבר, שיק יכול שהתאריך הנקוב יהיה מאוחר מיום הודאתו, ושיק זה לא ניתן לגביה אלא מהתאריך הנקוב בו.
- י. כשמציג מלוה שטר ישן, זמן רב לאחר מועד הצגתו לגביה, על ביה"ד לחקור ולבדוק את נסיבות המקרה ואת האמתלא שנותן המלוה לאי הצגתו לפרעון המועד, אם אין כאן זיוף או פרעון.
- יא. שטר חוב שאבד- נחלקו האחרונים אם ניתן להתיאש מהחוב עצמו. י"א שמועיל יאוש לגוף החוב, וי"א שמועיל היאוש רק לשטר ולא לחוב עצמו.
- יב. נחלקו האחרונים אם התיאש המלוה מלגבות את חובו, האם קנה הלוה את החוב ביאוש.
- יג. נחלקו האחרונים אם מהני מחילה בלב. י"א דמהני, וי"א דלא מהני א"כ הדבר ידוע לכל העולם.

יד. בספק במחילה, הנמחל דינו כמוחזק, וחובת הראיה על המוחל,
ויש חולקים.
טו. הנוהג הבנקאי לא לפרוע שיק שלא הוצג לגביה ששה חדשים,
למרות שמבחינת החוב אין מניעה בגבייתו.